

חיי יומיום, אליטה ומה שביניהם:
לחקר חיי יומיום יהודיים בימי הביניים

Ephraim Shoham-Steiner (ed.)

*Intricate Interfaith Networks in the Middle Ages:
Quotidian Jewish-Christian Contacts*, Turnhout 2016, xii+347 pp.

נורית דרמר, אוניברסיטה העברית בירושלים

חקר חיי היוםיום של יהודים ונוצרים בימי הביניים הולך ומתפתח בשדה המחקר ההיסטורי בשנים האחרונות.¹ מחקרים שהתפרסמו בתחום זה עוסקים בין היתר בחיי המשפחה, טקסי מעגל השנה ומעגל החיים, חינוך והשכלה, נשים, ילדים וקבוצות שוליים כמו עניים, משוגעים, מצורעים או פושעים. קובץ המאמרים בעריכת אפרים שהם־שטיינר, שהוא עניינה של סקירה זו, עוסק במערכות היחסים היומיומית בין יהודים לנוצרים והוא בעל תרומה משמעותית לשדה מחקרי זה. הקובץ מאגד אחד עשר מאמרים - פירות סדנת מחקר בין־לאומית משותפת שנערכה בשנת 2010 באוניברסיטת מרכז אירופה בבודפשט תחת הכותרת: *Intricate Interfaith Networks: The Variety of Jewish-Christian Contacts in the Middle Ages*. כותרת הספר שונה מעט וממקדת את הנושא להיבט היומיומי של מערכות היחסים בין יהודים לנוצרים בימי הביניים. החוקרות והחוקרים שתרמו לקובץ משתמשים במקורות היסטוריים מגוונים כגון

---

* סקירה זו נכתבה בתמיכת המועצה האירופית למחקר (European Research Council), כחלק מתוכנית המסגרת האירופית למחקר וחדשנות Horizon 2020 (הסכם מענק מחקר מספר 681507 grant).

1 לדוגמה: אלישבע באומגרטן, אמהות וילדים: חיי משפחה באשכנז בימי הביניים, ירושלים תשס"ה; Elisheva Baumgarten, *Practicing Piety in Medieval Ashkenaz: Men, Women, and Everyday Religious Observance*, Philadelphia 2014; Reuven Bonfil, *History and Folklore in a Medieval Jewish Chronicle: The Family Chronicle of Ahima'az Ben Paltiel*, Studies in Jewish History and Culture 22, Leiden 2009; איתן (ישראל) מרכוס, טקסי ילדות: חניכה ולימוד בחברה היהודית בימי הביניים, ירושלים תשנ"ה; Norman Roth, *Daily Life of the Jews in the Middle Ages*, Daily Life through History, Westport, Conn. 2005; אפרים שהם־שטיינר, חריגים בעל כורחם: משוגעים ומצורעים בחברה היהודית באירופה בימי הביניים. ירושלים תשס"ח.

אמנות, ארכאולוגיה, ספרות שאלות ותשובות, שירה וספרות. איגוד המחקרים בקובץ משותף יוצר סינרגיה מחקרית ומצביע על הצורך במחקרים נוספים בתחום חיי היומיום. מלבד השימוש בקשת רחבה של מקורות היסטוריים, החוקרות והחוקרים שתרמו לקובץ משתמשים במתודולוגיות שונות ומציגים מסקנות חדשות התורמות לתמונת חיי היומיום של היהודים באירופה בימי הביניים ובראשית העת החדשה. ייחוד נוסף של הספר הוא המרחב הגיאוגרפי הרחב שבו עוסקים המאמרים: ממרוקו שבצפון אפריקה, דרך גרמניה וצרפת, איטליה והונגריה, ועד לאוסטריה, צ'כיה (בוהמיה) ופולין. את הספר פותח מאמרו של העורך, אפרים שהם־שטיינר. הפתיחה מחולקת לשני חלקים: מבוא לספר, הכולל את הצגת הנושא, תחום המחקר ומטרות המחקר המשותפות, ומחקר בנושא שיתופי פעולה בין יהודים לנוצרים בענייני פשיעה ובעיקר במסחר ברכוש גנוב בגרמניה במאות העשירית והאחת עשרה. בחלק המבוא דן שהם־שטיינר במוטיב ההיבדלות והמובחנות של היהודים כחברת מיעוט כפי שהוא מתבטא במקורות ובמחקרים היסטוריים. הוא מעמת את הנרטיבים העולים מן המחקרים הללו עם מחקרים מודרניים ומקורות היסטוריים מגוונים אחרים, המעידים כי בפועל ניהלו יהודים קשרים הדדיים יומיומיים עם שכניהם חרף העולה מן המקורות ההלכתיים והכנסייתיים שעוצבו בימי הביניים ואשר הדגישו את ההבחנה בין יהודים לנוצרים. אחד המקורות שבהם משתמש שהם־שטיינר הוא החלטת הוועידה הלוטרנית הרביעית משנת 1215 שעניינה הצורך להבדיל בין נוצרים ללא נוצרים על ידי סימון הבגד. מקור אחר הוא מקור יהודי - הנחייתו של רבי יהודה החסיד ליהודים בספר חסידים במפנה המאות השתיים עשרה והשלוש עשרה לבחור את מקום מגוריהם על פי אופיים והתנהגותם של התושבים הלא יהודים - הנחיה המצביעה על המודעות בקרב היהודים לדמיון ולתרבות המשותפת של יהודים ונוצרים החיים בסביבה משותפת. שהם־שטיינר סוקר את המחקרים העוסקים בחיי היומיום. תחילה הוא מציג את התפתחות היחס במחקר למערכות היחסים ההדדיות בין יהודים לנוצרים בתחומים כגון כלכלה, מגורים והתנהגויות דומות. את נקודת המפנה בחקר היחסים בין יהודים לנוצרים מייחס שהם־שטיינר, בין היתר, לחוקרים סאלו בארון, רוברט זון, מרק כהן, קנת סטאו ומיכאל טוך, אולם לדבריו רק מעט נעשה עד כה בחקר יחסי יהודים ונוצרים מן ההיבט של חיי היומיום.² מן המבוא נעדר דיון בשאלה מה נכלל תחת ההגדרה של

Ephraim Shoham-Steiner (ed.), *Intricate Interfaith Networks in the Middle Ages: Quotidian Jewish-Christian Contacts*, Studies in the History of Daily Life (800-1600) 5, Turnhout 2016, p.5.

'חיי יומיום' ומה מבדיל את חקר חיי היומיום מן המחקרים שנעשו עד כה. על כן דומה שהקביעה כי מחקרים קודמים שעסקו בחיי היומיום של יהודים לא עסקו ביחסי יהודים-נוצרים באופן מעמיק אינה מדויקת, שהרי כבר לפני למעלה מעשור פורסמו מחקרים העוסקים בנושא ודי להזכיר למשל את עבודותיהם של אלף לודטקה והנס מדיק בחקר חיי היומיום ואת מחקריהם של איבן מרכוס, אלישבע באומגרטרן ויורג מולר שעסקו בהרחבה ביחסי יהודים ונוצרים בחיי היומיום.³ אסופת המאמרים היא נדבך נוסף ובעל ערך על מחקרים בתחום חיי היומיום שפורסמו בעשורים האחרונים. בחלק השני של מאמרו שהם-שטיינר בוחן שיתופי פעולה בין יהודים לנוצרים בענייני פשיעה, בעיקר בהקשר של מסחר ברכוש גנוב בגרמניה במאות העשירית והאחת עשרה. שהם-שטיינר דן בדוגמאות מספר חסידים המעידות על יחסים יומיומיים הדוקים שהתקיימו אפילו בין האדוקים שביהודים לבין שכניהם הנוצרים, והתבטאו בחיקוי התנהגויות, בהחלפת ידע ובמפגש יומיומי של יהודים ונוצרים בבתיים וברחובות. בהמשך פונה שהם-שטיינר לניתוח שאלה ותשובה משולחנו של ר' גרשום בן יהודה ממינץ (רבינו גרשום מאור הגולה), העוסקת בוויכוח בין שני יהודים שטענו, כל אחד מצידו, לשותפות עסקית בלעדית, המכונה בתקנות פנים-יהודיות 'מערופיא', עם גנב אחד או שני גנבים נוצרים. שהם-שטיינר מסיק כי יהודים ונוצרים כוננו מערכות יחסים ארוכות טווח ומבוססות אמון: הם חלקו מידע רגיש כמו מקומות המגורים של השותפים היהודים והנוצרים, מקום המחבוא של הגנבים לאחר ביצוע הגניבה ומקום הסתרת הסחורה הגנובה וכן שוויה. עוד מעיד השו"ת על כך שיהודים, לפחות אלה המוזכרים בו, החזיקו בכמה מקורות הכנסה. יהודי אחד למשל היה שותף למכירת רכוש גנוב ובה בעת עסק בבציר. ניתוח השו"ת שמציע שהם-שטיינר מציג בפני הקוראים מקור 'קלאסי' המעיד על מערכת יחסים לא שגרתית ומרתקת בין יהודים לנוצרים ומאפשר הצצה לעולם הפשע ולקשרים יומיומיים שנותרו עד כה, במתכוון או שלא במתכוון, מחוץ למחקר ההיסטורי.

---

3 דוגמאות למחקרים העוסקים במערכות יחסים יומיומיות בין יהודים לנוצרים: באומגרטרן, אמהות וילדים (לעיל, הערה 2); Elisheva Baumgarten, *Practicing Piety in Medieval Ashkenaz: Men, Women, and Everyday Religious Observance*, Philadelphia 2014; Alf Lütke (ed.), *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Princeton Studies in Culture/power/history, Princeton 1995; Jörg R. Müller, 'Sexual Relationships between Christians and Jews in Medieval Germany, According to Christian Sources', *Iggud: Selected Essays in Jewish Studies*, 14 (2005), pp. 19-35; Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Berkeley 1984.

פיירו קאפלי (Capelli) בוחן במאמרו את מערכת היחסים בין יהודים לנוצרים, שהתבטאה בכתיבה פולמוסית ובפולמוסים ציבוריים. הוא מציג שבעה מומרים ידועים מן המאה השתיים עשרה ועד המאה השש עשרה, מאזורים גיאוגרפיים שונים, כגון פטרוס אלפונסי (אראגון, המאה השתיים עשרה), ניקולאס דוניין (פריז, המאה השלוש עשרה), אלפונסו דה ויאלדוליד (קסטיליה, המאה הארבע עשרה) ואלפונסו דה זמורה (ספרד, המאה השש עשרה). לטענתו התפתחות כתיבתם האנטייהודית של מומרים מוכיחה שלצד הגבולות הברורים בין יהודים לנוצרים אפשר לסרטט גבול תיאורטי נוסף הנקבע על פי היחס לתלמוד. גבול זה, טוען קאפלי, הוא גבול חשוב יותר לבחינת מערכות היחסים בין יהודים לנוצרים. למרות הסקירה המפורטת של המחבר ואולי בשל קושי הנובע מאופי המקורות שעמדו בפניו, קשה למצוא את החידוש המוצע מן ההיבט היומיומי של מערכת היחסים הפולמוסית שבין יהודים לנוצרים. מאמרו עוסק בעיקר בהיסטוריה אינטלקטואלית ובאליטה היהודית והנוצרית, ולא בהשפעות אפשריות או בהתקבלות רעיונות פולמוסיים בקרב השכבות הנמוכות יותר של החברה היהודית והנוצרית.

מאמרו של תאמאס ויסי (Visi) עוסק במעבר של ידע רפואי בתקופת המגפה השחורה, בחשיבות המסורות שהועברו בחברה היהודית באשכנז ובספרד ובהתקבלות או אי-ההתקבלות של רעיונות בקהילות היהודיות באשכנז ובספרד. ההתקבלות של רעיונות בין-דתיים נלמדת מעיון במקורות רפואיים העוסקים בדרכים להתמודדות עם המגפה השחורה. ויסי מצביע על כך שרבנים יהודים הכירו ספרי רפואה נוצריים ואף חשפו זאת בגלוי בחיבוריהם בתקופה שלאחר המגפה. קשר יהודי-נוצרי זה נבע מכך שהמגפה והרפואה, בניגוד לענייני דת ורוח שהיו רחוקים מהאוכלוסייה הפשוטה, נגעו והשפיעו על חייהם של היהודים בצורה ישירה ויומיומית. חרדתם ודאגתם של חברי ותברות הקהילות אילצו את הרבנים לחפש פתרונות ותשובות גם בידיע נוצרי בדמות ספרי הרפואה. גם ויסי משתמש במקורות כתובים של שכבות האליטה, לכאורה, אך ספרי הרפואה והחיבורים שהוא בוחן משתייכים למעשה לסוג ספרי הרפואה המעשיים, בניגוד לספרי הרפואה התיאורטיים שנלמדו באוניברסיטאות והיו מנת חלקם של האליטה הרפואית הנוצרית. כך חושף ויסי רובד נוסף של מערכת יחסים יהודית-נוצרית יומיומית הבאה לידי ביטוי במקור ידע משותף.

כרסטן וילקה (Wilke) משתמש במקורות יהודיים ונוצריים כגון הלכות, חוקים רשמיים, כתבי כנסייה ושירה, כדי לבחון היבטים שונים של מערכות יחסים אינטימיות

בין יהודים לנוצרים בחצי האי האיברי. וילקה מציג בפני הקוראים תיאורים מרתקים על לבושם של נשים וגברים יהודים ונוצרים. הוא מצביע על האופן שבו מתוארים בחורים יהודים בפורטוגל בשלהי המאה החמש עשרה כמי שמתהדרים בבגדי משי וצמר משובח, חגורות יקרות, חרבות ומגנים, רכובים על סוסים ומפתים נערות נוצריות לקיים עםם יחסים אינטימיים. משירו של טודרוס אבולעפיה - משורר יהודי מטולדו במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה ובנו של יהודה אבולעפיה - מסיק וילקה כי יהודים תיארו נשים מוסלמיות כמפתות יותר לעומת נשים נוצריות ומצביע על היעדר תיאור של נשים יהודיות בשיר. עוד מצביע וילקה על הקשר בין הרקונקיסטה ותופעת הפירטיות לבין פריחת סחר בעבדים ובשפחות, וקושר ביניהן לבין עלייה בשכיחות קיום יחסי מין בין יהודים ומשרתות שעבדו בביתם, וכתוצאה מכך גם לריבוי העיסוק ההלכתי בתופעה זו. מאמרו של וילקה שופך אור על חיי היומיום של יהודים בחצי האי האיברי בימי הביניים ופותח צוהר למערכות יחסים החורגות מהנורמה הרבנית ולאופן שבו התמודדה האליטה הרבנית עם מערכות יחסים אינטימיות אלו שנרקמו בין יהודים לנוצרים.

גם לילך אסף עוסקת במאמרה בחיי היומיום של יהודים בימי הביניים. אסף דנה בהשפעה של מערכות היחסים בין יהודים לנוצרים בגרמניה על מתן שמות לנשים ולגברים יהודים, כפי שהיא מתבטאת ברשימות ה'מרבוך' של נירנברג (ספר זיכרונות או אזכרה המוקדש לתיעוד פטירתם של חברי הקהילה היהודית) מן המאה השתיים עשרה. אסף פותחת את המאמר בדיון על משמעות מתן שמות בקרב היהודים וחשיבות הזיהוי החברתי הנובע ממתן השמות. היא נעזרת במתודולוגיות אנתרופולוגיות ומגדריות כדי לבחון את הסיבות להבדלים בין שמות נשים וגברים יהודים תוך השוואה בין השמות והשינויים שחלו בהם. המחברת מציגה מסקנות חברתיות מרתקות, למשל על חלקן של נשים בכלכלה היהודית ועל קשרים של נשים יהודיות עם נשים נוצריות. כמו כן היא מצביעה על המתח בין השמות שניתנו לנשים יהודיות שהעידו על תכונות מוערכות ורצויות לבין המציאות שבה נשים היו פעילות מבחינה חברתית וכלכלית מחוץ לבית, למשל כאשר סחרו או הלכו בריבית. אסף מעירה ששמות של נשים העידו לעיתים על מציאות אידיאלית רצויה ולא על המציאות בפועל, ומעלה שאלות נוספות בדבר תפקידן של נשים בעיצוב הזהות המשפחתית היהודית ובהעברת מסורות משפחתיות באמצעות שמן.⁴

---

4 פרט לאסף, חוקרים נוספים עסקו בניתוח שמות יהודים ויהודיות ברשימות. דוגמאות למחקרים שנעשו על יהודים ברשימות משלמי המיסים בפריס משלהי המאה השלוש עשרה: Isidore Leob, 'Le role des Juifs de Paris en 1296 et 1297', *Revue des Études Juives*, 1 (1880), pp.

קתלין זנדה (Szande) משלבת במאמרה שלושה סוגים שונים של מקורות היסטוריים: חוקים העוסקים ביחסים כלכליים עם יהודים ובהתיישבות יהודית, שאלות ותשובות וממצאים ארכיאולוגיים. טענת המחברת היא שאין לבחון את ההיסטוריה היהודית בהונגריה במאות האחת עשרה עד הארבע עשרה כרצף מתמשך אלא כאוסף של שלבים שונים ומובחנים. היא משתמשת בין השאר בחקר העירוניות על מנת לבחון את שלבי ההתיישבות היהודית ואת התפתחות היחס להתיישבות זו בחוקים ובתקנות העירוניות. זנדה מסרטטת מפות של התיישבות היהודים בתוך העיר מציינת את מקומם של בית הכנסת ושל המקווה. כך היא מסייעת לבנות בצורה כמעט מוחשית את הרחוב והמרחב שבהם חיו היהודים. היא מתייחסת לעדויות ארכיאולוגיות כדי לתאר את מבני הבתים ובית הכנסת ועדויות אלה תורמות רבות למסקנותיה בקשר לחיי היומיום של היהודים בהונגריה. מקור נוסף שהיא מביאה הוא תלונה על תושביה היהודים של העיר ברטיסלאבה (Pozsony) שהוגשה לאפיפיור, בדבר רעש שהקימו יהודים בבית הכנסת אשר הפריע לנזירים במנזר הסמוך. זוהי עדות חשובה המעידה על הסמיכות הגיאוגרפית בין בית הכנסת לבין המנזר, על הקולות שנשמעו מבית הכנסת ועל ויחוסם של נזירים נוצרים במנזר השכן לבית הכנסת והיהודים. השינויים בהתיישבות היהודית בהונגריה מעידים על הקשרים המשתנים עם הנוצרים ועל שינויים בצורך שמילאו היהודים עבורם במרוצת הזמן.

מאמרו של פלוסל סאבטה (Sabatè) מתייחס אף הוא לשינויים שחלו בהתיישבות היהודים בקסטיליה, ודן בהשפעת היחס הנוצרי כלפי יהודים על אופי ההתיישבות. המאמר מציג את היחס האמביוולנטי של הנוצרים כלפי היהודים: יחסה של הכנסייה ומקורותיו, ביטויים אומנותיים של היחס הנוצרי כלפי היהודים, ועוד. המחבר טוען כי ההתיישבות הנפרדת של היהודים נבעה תחילה מבחירתם להתגורר בסמוך לשערים, שהיו לב ההתרחשות הכלכלית של העיר. התבדלותם סייעה לשמור על הזהות, על המסורת ועל הדת היהודית. בחלוף הזמן ועם השתנות הנסיבות העדיפו המלך והתושבים הנוצרים לשמור על הבידול מן היהודים. אמנם, ההתבססות על מקורות מנהליים מעין אלה טומנת בחובה אתגרים מתודולוגיים, כיוון שהם נכתבו מזווית ראייתה של האליטה ומשקפים את המציאות האידיאלית ופחות את המציאות בפועל.

61-71; Gérard Nahon, 'Les juifs de Paris à la veille de l'expulsion de 1206', *Finances, Pouvoirs et Mémoire: Mélanges Offerts À Jean Favier*, edited by Jean Favier, Jean Kerhervé, and Albert Rigaudière, Paris 1999, pp. 27-40.

למרות זאת סבאטה משתמש במקורות האלה ומצליח להצביע על תופעה מעניינת של היווצרות גבולות בין יהודים לנוצרים, שנבעו בשלב ראשון מתוך בחירות או החלטות של התושבים היהודים או של האליטה היהודית, ומאוחר יותר התבטאו בפועל ביצירת גבולות מובחנים פיזית ביוזמת האוכלוסייה הנוצרית או השלטון הנוצרי.⁵ מאמרו של סבאטה, בדומה למאמרה של זנדה, מבטא את החשיבות המתודולוגית של בחינת מרחבים מנטליים ופיזיים במחקר היסטורי של חיי היומיום.

לעומת מאמרים אחרים בקובץ, מאמרו של ג'רארד ג'אריטס (Jaritz) לא מתייחס ישירות לשאלות העוסקות בחיי היומיום. מטרת המאמר מוצגת בראשיתו והיא להשוות בין חוקים של יהודים ושל נוצרים, ללא התמודדות עם שאלות מתודולוגיות כגון אכיפת החוקים והתקבלותם. ג'אריטס בוחן חוקים ותקנות שעניינם הגבלות על צריכת מוצרים, איסורים הקשורים בלבוש ומראה, התנהגויות מסוימות בציבור וכדומה, ומצליח להראות קווי דמיון המעידים על קשר יהודי-נוצרי תודעתי, או מודעות יהודית-נוצרית. הימנעותו של המחבר מלהתייחס לשאלת התקבלות החוקים הללו בפועל או לשאלה האם נקטו פעולות כלפי העוברים על החוק, יוצרת פער בין העולה מן האידיאל התרבותי כפי שנתפס על ידי האליטה- השלטונית נוצרית או הרבנית יהודית - לבין המציאות ההיסטורית בפועל וחיי היומיום של היהודים והנוצרים. גם המרחב הגיאוגרפי (צרפת, גרמניה, איטליה וספרד) ומסגרת זמן (המאה השלוש עשרה עד המאה שבע עשרה) רחבים למדי, נידונים בקצרה ואינם בהכרח מסייעים לביסוס טענותיו של המחבר.

אוולין ברוגר (Brugger) טוענת במאמרה שהמחקרים ההיסטוריים שעסקו ביחסים בין יהודים לנוצרים באוסטריה בימי הביניים התבססו בעיקר על כרוניקות, פריבילגיות או חוקים ותקנות, והסיקו שיחסם של הנוצרים ליהודי אוסטריה היה שלילי ומתנכר. מסקנה זו היא שגויה לטענתה, ומאפילה על המציאות שבה התנהלו מערכות יחסים יומיומיות בין יהודים ונוצרים. ברוגר מנתחת תעודות כלכליות כדי לבחון את התפתחות היחס האנטייהודי באוסטריה במהלך המאה הארבע עשרה. על פי ניתוחה רק לקראת סוף המאה השלוש עשרה אפשר למצוא התייחסות אנטייהודית או האשמות נגד

---

5 ררעיון דומה על התפתחות המרחב המובדל של יהודים בצפון איטליה במאה השלוש עשרה ראו: Micha J.Perry, 'Imaginary Space meets Actual Space in 13th-Century Cologne: Eliezer Ben Joel and the Eruv', *Images: A Journal of Jewish Art and Visual Culture*, 5 (2011), pp. 26-36.

יהודים. היא מגוללת את סיפור האשמתם של יהודים בכיזוי לחם הקודש בשנת 1305 שבעקבותיו נרצחו עשרה יהודים, ככל הנראה כלל יהודי העיר, בעיירה קורנבורג (Korneuburg) שבאוסטריה. באמצעות ניתוח המקרה המחברת פותחת צוהר למערכות היחסים שהתקיימו בין יהודים לנוצרים שהתגוררו בשכונת וששררה ביניהם היכרות אישית, שלא עמדה להם ביום הירצחם בידי תושבי העיר. קשרים חברתיים ותרבותיים בין יהודים לנוצרים נותרו עניין שביומיום לפחות עד לתחילת המאה החמש עשרה, ביחוד בקרב האליטה היהודית שהייתה בקשרים כלכליים הדוקים עם הנוצרים. מאמריהן של קתרין קוג'מן אפל (Kogman Appel) ושל סופיה בודה (Buda) עוסקים במערכות יחסים יומיומיות כפי שהן מתבטאות באיורים בכתבי יד יהודיים ונוצריים. קוג'מן אפל מציגה את דמותו של המאייר וסופר הסת"ם יואל בן שמעון שפעל באיטליה ובגרמניה במחצית השנייה של המאה החמש עשרה. היא עוסקת בשאלה כיצד התבטאו תפיסות חברתיות של אנשים שבשולי החברה, למשל עניים, נשים וכופרים, באיורים יהודיים ונוצריים בכתבי יד, והאם אפשר להצביע על תפיסות דומות בקרב בני שתי הדתות. בודה דנה בקשר בין יהודים לנוצרים המתבטא בדמותם של המאיירים של כתבי יד, ולא בתפיסות או במוסכמות חברתיות שעשויות להיות מובעות באיורים עצמם. היא בוחנת את הקשר בין הפטרון למאייר בהקשר של חלופת ידע ורעיונות כפי הוא עולה מהשוואה של שלושה איורים בכתב יד עברי גרמני מהמאה החמש עשרה - ביאת המשיח לירושלים, מות אלעזר המופיע בפיוט לחנוכה ועקידת יצחק - עם איורים ורעיונות נוצריים מאותה תקופה. קוג'מן אפל ובודה מצביעות על החשיבות הרבה של האיורים המופיעים בכתבי היד וכן על חשיבות המחקר הבינתחומי למחקר ההיסטורי של חיי היומיום.

תרומתו של הקובץ למחקר ההיסטורי של חיי היומיום רבה. הספר מציף שאלות מתודולוגיות ורעיוניות ומשקף את הקשיים העומדים בפני היסטוריונים העוסקים בבחינה של חיי היומיום. העיון בספר מעלה על סדר היום המחקרי שאלות מהותיות: מה הם חיי יומיום ומהו מחקרם? באיזה אופן שונה תחום מחקר זה מתחומים אחרים, דוגמת היסטוריה אינטלקטואלית, פוליטית או כלכלית? אילו כלים מחקריים ומתודולוגיות עשויים לסייע לחקר חיי היומיום? נוסף על שאלות אלה אני מציעה שיש לתת את הדעת על השאלה מהי מטרת המחקר העוסק בחיי היומיום? האם הוא נועד לחשוף את האנשים הנעדרים מן המקורות הקלאסיים ולעסוק באלו הנמצאים מחוץ לשכבות האליטה - נשים, ילדים, עניים, פושעים, הדיוטות, או שמא הוא יכול להתייחס

לכלל שכבות האוכלוסייה, ובכלל זה גם לחיי היומיום של קבוצות האליטה? אסופת מאמרים זו תורמת לקידום הדיון בשאלות אלה ומעודדת את המשך המחקר ההיסטורי של חיי היומיום של היהודים בימי הביניים, שבו עדיין רב הנסתר על הגלוי.